

BENCZÉDI LÁSZLÓ

Válasz Perjés Géza hozzászólására

Perjés Géza hozzászólására adandó válaszomban sorra kell vennem azokat a kritikai megjegyzéseket, amelyeket az opponens a referátum egyes megállapításaival kapcsolatban tett. A magam részéről igen nagyra becsülöm az opponensnek azt a — számos tanulmányában is kifejezésre jutó — törekvését, hogy a társadalmi jelenségeket számszerű összefüggéseikben fejezze ki, de, véleményem szerint, a jelen esetben számon kért demográfiai vizsgálatok nem vinnének közelebb az első kuruc mozgalom természetének megértéséhez. Bizonyos kiélezett társadalmi-politikai helyzetekben ugyanis a lakosság elenyésző kisebb-

ségét képező csoportok számarányukat messze meghaladó jelentőségre tehetnek szert az események alakulásában, s ez történt az első kuruc mozgalom időszakában is. Utalnom kell arra, hogy a Thököly-felkelés katonaságának összlétszáma például a mozgalom csúcspontján sem haladta meg a 20 ezer főt (azaz családtagokkal együtt nem érte el az ország lakosságának 5⁰/₀-át sem) — s így a Perjés Géza által hiányolt demográfiai szempontok abszolútizálása esetlén, tekintettel e viszonylag alacsony százalékszámra — voltaképpen az első kuruc mozgalom történetére vonatkozó kutatások egészét ki lehetne iktatni a közérdekű kutatási témák köréből.

Ami a császári szolgálatból elbocsátott s a kurucokhoz csatlakozott végvári katonaság tényleges létszámát illeti, hivatkozom Vesselényi Pálnak egy Teleki Mihályhoz írt, 1675 decemberében kelt levelére (Teleki Mihály levelezése, VII. kötet, 117. l.), amelyben a kuruc vezér többek között arról írt, hogy a szolgálatukban álló végbeliek létszáma — még-ha el is tekint a labancokhoz átpártolt katonáktól — meghaladja az 5 ezer főt. A korabeli források tehát jóval nagyobb tömegűnek mutatják a kurucá lett végvári katonaságot, mint ahogy az Perjés Gézának egy száz évvel korábbi adataira támaszkodó, bizonytalan értékű számításából következnek. Arra vonatkozólag pedig, hogy az 1671—72. évi kelet-magyarországi redukciónak milyen tényleges jelentősége volt a Habsburg-ellenes felkelés kibontakozásában, ugyancsak egy kortárs-forrásra emlékeztetek: Esterházy Pál bányavidéki főkapitány egy 1677 decemberében kelt felterjesztésében éppen a kassai generalátushoz tartozó végvárak őrségének kurucokhoz pártolására hivatkozva óvta az uralkodót attól, hogy a Nyugat-Magyarországon még szolgálatban álló végvári őrségek fizetésesökkentését és tervezett redukciónak végrehajtása. (O. I. Pál nádor iratai, 6990. sz.)

El kell ismernem, a referátum szövegébe tévedésből került az a megállapítás, hogy a „nemzet”, „jó magyarság”, „magyar vérünk” s más hasonló fogalmak csupán a bécsi udvar XVII. századi abszolutisztikus törekvéseinek ellenhatásaként „jelentek meg” a katonai rétegek tudatában. Valójában nem e jóval korábbi eredetű fogalmak „megjelentéséről”, hanem „felerősödéséről” volt szó az adott korszakban, s ezt a referátum szövegében is ezzel a módosítással kell értelmezni. Ami viszont Perjés Gézának a „végvárak szabadságá”-nak követelésére tett megjegyzését illeti, azt kell mondanom, hogy a referátum szövegét ebben a vonatkozásban az opponens sajnálatosan félreértette. Perjés Géza ugyanis kétségbevonja, hogy a végvárak szabadságának követeléséhez a végvári katonaság a nemesség nemzetfogalmát vette volna át. Dehát ezt én sem állítottam. Referátumomban éppen azt hangsúlyoztam, hogy a nemesi eredetű nemzet-fogalom elvont keretében a katonaság „a rendi igények és a nemesi szabadság hangoztatása helyett” állította legfőbb *tartalmi* követelésként a végvárak szabadságát, s hogy viszont e fogalom „eredeti és alapvető értelme” éppen a szabad katonaparaszti életforma védelme és biztosítása volt „a hazai feudalizmussal szemben”, amely csak menetközben és fokozatosan telítődött Habsburg-ellenes éllel és tartalommal. A referátum figyelmesebb olvasása elkerülhetővé tette vona a vitának ezt a pontját.

A „két ellenség” kérdésével, illetve a „két veszély” dialektikus összefüggésével és átváltásával kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy a Perjés Géza által hangsúlyozott nagyobb időbeli kereteken *belül* az 1664-es vasvári béke tényleges fordulatot jelentett. Várad és Érsekújvár elvesztése, illetve ennek a vasvári békében történt elismerése után a nemesség *tömegei* számára nap mint nap megtapasztalt és minden korábbit felülmúló főveszéllyé ismét a török hódítás lett, amely portyázó esapatainak csápjaival lassan már — fel a Beszkidékig és a Vág völgyéig — az egész országot behálózta és végveszélybe döntötte. Ilyen körülmények *között* történt 1670-ben Habsburg-ellenes fordulat a nemesség jelentős részében, amelynek okaira a referátum a maga szűkös terjedelmi lehetőségeihez mérten igyekezett utalni. Kétségbe vonom viszont, hogy a kuruc mozgalom kibontakozásának okait az opponens által hangoztatott „politikai és katonai instabilitással”, vagy a „zavarosban halászás” feltételezésével elegendőképpen meg lehetne magyarázni. A továbbiakban meg kell állapítanom: mindaz, amit Perjés Géza a „Thököly haditanácsá”-val kapcsolatban állít, nincs elvi ellentétben az én ide vonatkozó megállapításaimmal, de meggyőződésem szerint opponensem módszertani szempontból *nem az alapvető* összefüggések felől *közelíti meg* a kérdést. A referátumban szó van Vesselényi Pál panaszáról, aki a hadak Thököly mellé állását a „jó nyereség” kilátásával magyarázza. Ez a Vesselényi által

emlegetett „jó nyereség” persze éppen a *győzelmes* harc útján elérhető prédát jelentette, amit viszont csak úgy lehetett biztosítani, ha az országra terpeszkedő két nagyhatalom közül a kurucság a Thököly haditanácsán Szepessy Pál által említett „hatalmasabb” oldalára áll. A felkelés 1681. évi válaszútjával kapcsolatban azért idéztem Ispán Ferenc felszólalását, mert úgy véltem, hogy az ő szavai fejezték ki a legpontosabban és a legkoncentráltabban a lényegét: azt az alaptényt ti., hogy a kurucság politikai orientációját végső fokon megoldatlan létfenntartási problémái határozták meg. Ez a magyarázat, úgy érzem, mélyebbre hatol az okok és okozatok szövevényében, mint Perjés Gézáé, aki a nemes-ség és a katonaság Thököly mellé állásának végső okaként egy „egész Európában uralkodó vélemény”-t jelöl meg.

Nem értek egyet azokkal a szempontokkal sem, amelyekre Perjés Géza — a referátumban felvetett kérdések vonatkozásában — az elnyomott osztályok tudatvilágával kapcsolatban hívta fel a figyelmet. A jobbágyok irracionális világképe, amelynek ábrázolását az opponens számon kéri tőlem, olyan *konstans* tényező volt századokon át, amelyből kiindulva a kurucok merőben *dinamikus* mozgalmait és ideológiáját nem lehet megmagyarázni. Ugyanez vonatkozik „az állam autoritásának csökkent tiszteletére” is. Ami viszont a parasztlak ellen érzett gyűlöletét illeti, a referátum egészéből, úgy gondolom kitűnik, hogy a Thököly-felkelés egyik legjellemzőbb sajátossága éppen a paraszti osztályharc háttérbe szorulása, sőt feltűnő hiánya volt, s nekem a referátumban éppen *erre* a negatív jelenségre kellett az adott terjedelmi keretek között magyarázatot adnom. Perjés Géza egyébként feltűnő ellentmondásba kerül önmagával, amikor más vonatkozásban még a feltételezését is megengedhetetlennek tartja annak, hogy „az alacsonyabb szinten, szervezetlenül, testületi szellem nélkül élő jobbágyság ideológiája gyakoroljon hatást a magasabb szinten élő” katonaságra. Ha ez így van (bár e megállapítással *tartalmilag* sem értek egyet), miért kéri számon Perjés Géza a referátumtól a jobbágyok „irracionális világkép”-nek ábrázolását? Ez a Perjés által „elképzeltetlenné” minősített „szociológiai folyamat” egyébként 3 évtizeddel később klasszikus tisztaságban megvalósult a nép-felkelésből kinövő Rákóczi-szabadságharcban, amelyben a jobbágyság mindvégig rányomta a maga osztálytörökvéseinek és -követeléseinek a bélyegét a katonaságra, sőt az osztályharc egyik legfontosabb korabeli színtere éppen a kuruc hadsereg volt. A referátum többek között arra is fel kívánta hívni a figyelmet, hogy e tekintetben szembetűnő eltérés van a kuruc mozgalmak két szakasza között.

A szabadparaszti fejlődés tendenciáinak megítélésével kapcsolatban nem bocsátkozom a kérdés részleteibe, csupán utalok Makkai László hozzászólására, amelynek erre vonatkozó megállapításaival teljes mértékben egyetértek.

Hozzászólásom befejezéséként egy központi jelentőségű kérdésre hívom fel a figyelmet, amely magyarázatul szolgálhat a referátum néhány meglepőnek tűnő megállapításához, s hozzájárulhat az esetleges félreértések tisztázásához. S ez az a számos adattal alátámasztható, gazdagon dokumentálható tény, hogy a XVII. század utolsó harmadában — a 70-es években kibontakozó Habsburg-ellenes küzdelem körülményei között és ellenére (!) — az országot fenyegető főveszély továbbra is a *török* hódítás maradt. Ennek bizonyítékául utalok többek között arra, hogy — mint az az eddig feltáratlan forrásokból kitűnik — a thökölyanus kuruc agitáció legfőbb jelszava a megnyerendő vár-őrségek és vármegyék felé meglepő módon *nem* a Habsburg-uralom kíméletlenségének ecsetelése volt, hanem ellenkezőleg: a török veszély — annak tudatosítása ti., hogy a kurucokhoz való csatlakozás az egyetlen lehetséges védekezés az egyébként elkerülhetetlenül bekövetkező behódolás ellen. Az első kuruc mozgalom kiváltó okainak és Habsburg-ellenes céljainak ez az inadkvációja — meg nem felelése — volt megítélésem szerint az egyik alapoka a Thököly-felkelés strukturális torzulásainak.